

УДК 811.161.2'37+811.161.2'373.611

В. І. Кажан, Р. П. Калініна

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ОЦІННОЇ ФУНКЦІЇ ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКІВ

Кажан В. І., Калініна Р. П. Лексико-фразеологічні засоби вираження емоційно-оцінної функції газетних заголовків.

У статті здійснено вивчення мовних особливостей газет, засвідчено посилення емоційно-експресивно-оцінної функції заголовків завдяки залученню арсеналу розмовних лексико-фразеологічних засобів, закладених у мовній системі близькоспоріднених мов. Засвідчено переважно виправдане їх використання, умотивоване стилістичним завданням і авторським задумом.

Ключові слова: розмовно-просторічна лексика, жаргонна лексика, лексична сполучуваність слів, фразеологічні одиниці.

Кажан В. И., Калинина Р. П. Лексико-фразеологические способы выражения эмоционально-оценочной функции газетных заголовков.

В статье изучены языковые особенности газет, зафиксировано усиление эмоционально-экспрессивно-оценочной функции заголовков благодаря вовлечению арсенала

разговорных лексико-фразеологических средств, заложенных в языковой системе близкородственных языков. Засвидетельствовано в большинстве случаев их оправданное использование, мотивированное стилистическим заданием и авторским замыслом.

Ключевые слова: разговорно-просторечная лексика, жаргонная лексика, лексическая сочетаемость слов, фразеологические единицы.

Kazhan V. I., Kalinina R. P. Lexico-phraseological means of expressing the emotional evaluation function of head-lines.

The article gives the language peculiarities studying of newspapers, shows the increasing of emotional evaluation of head-lines due to the usage of big quantity of lexico-phraseological means pleated in a language system of kindred languages. The paper analyzes their usage reasoned with stylistic tasks and author's intention.

Key words: colloquial vocabulary, slangy vocabulary, lexical compatibility of words, phraseological units

Газетна публіцистика покликана інформувати широкі кола читачів з найбільш актуальних питань сучасності, впливати на свідомість людей, формувати суспільну думку.

Зміст газетно-публіцистичних матеріалів завжди включає два елементи – інформативний та оцінний. Це стосується і газетних заголовків, своєрідної „абревіатури змісту” [3, 167] й актуалізації всього тексту.

Особливістю сучасного газетно-публіцистичного стилю, і його невід’ємною рисою є вираження емоційно-експресивних і оцінних значень через використання нелітературних засобів. Літературна мова розширює свої межі за рахунок активного і вільного залучення розмовних, просторічних, жаргонних слів та зворотів, фразеологічних одиниць. З одного боку, це „прогресивний” процес [5, 4], з іншого – некритичне використання таких мовних засобів може призвести навіть до „кризи мови”, до „необхідності уживати радикальні заходи” [5,4].

Вивчення мовних особливостей україномовних („Дзеркало тижня”, „Україна молода”, „Іменем закону”) та російськомовних («Аргументы и факты», «Жизнь», «Комсомольская правда», «2000», «Киевские ведомости») газет та тижневиків засвідчує переважно виправдане використання подібних одиниць, умотивоване авторським задумом та стилістичною метою – розширити емоційно-оцінні й експресивно-виражальні можливості газетного тексту-заголовка.

Аби привернути увагу читачів автори публікацій широко послуговуються розмовно-просторічними словами з переносним значенням, тому нерідко беруть їх у лапки: *Інфляція „дістала” й пресу* (тут: потрапити в складні умови, обставини); *Гепатит „косить”* (знизити імунітет людини); *На „розігріві” у Бонда* (розігріти – викликати сильне нервово збудження); *Могорич за „пишк”* (за безцінь); *Собаки будуть „сдавать” своїх хозяев* (зраджувати); *Нефтяной рынок „крякнул»* (потерпіти поразку); *Карабах косит под Косово* (намагатися бути схожим на кого-небудь); *Ющенко*

прокатив Ялту (із змісту статті: Президент передумав їхати в Ялту на ралі, щоб вручити нагороду переможцям).

Переносне використання предикативів-дієслів, іменників підсилює образність та експресію заголовків.

Можливість уживання розмовно-просторічної лексики залежить від ступеня її зниженості: грубі, лайливі слова у заголовки проникають надзвичайно рідко. Інші групи подібних слів більш активні. Емоційний характер, виразність, часто неприкрита оцінність робить їх незамінними на газетних шпальтах.

Наприклад: *Плести язиком* легко (казати що-небудь нерозумне, безглузде); *За вибори – навкулачки*; „Антикризова – 2” *померла до народження*; Еколог *вляпався в bagno*; *Знав би прикуп – накупив би „баксів”*; *Дурацкие закони*; *Ющенко уехал из Парижа несолоно хлебавши*; *Евро – 2012 подстегивает*.

Просторічні слова дозволяють недвозначно виразити свої почуття, своє ставлення до людей, явищ, подій. Якщо вони входять у заголовок, читачеві ще до прочитання матеріалу стає відомо, у якому емоційному напрямку пише автор: В’ячеслав Нірка: *Мандражу „на Європі” в нас немає*; *Я сам по бою і мордобою*; „Вища освіта – не богадельня”; „Дурь” на огороде; *Пустобрехи*; *Довольно вражеские морды на наши наносит бигборды!!! Чиновников отправят сбрасывать брюшко*; *Жара достала? Ноги в тазик*; *Дешевку не предлагать*.

Для підсилення образної експресії і створення своєрідного наочного зорово-об’ємного образу журналісти послуговуються багатозначністю розмовно-просторічних слів. Наведемо приклади: *Канал „запломбували” остаточно*; *Харьков хотят нарастить*; *Доллар еще подрастет*; *Подсадная „утка” в предвыборном болоте*; *НАТО лезет с черного входа*; *Повалый сидит на таблетках*.

Багатозначність лексем інколи сприяє виникненню іронії (*Кабинет Министров вернул в продажу «ножки Буша»*) і сатири (*Коричневые скалят зубы*).

Нерідко в одному контексті свідомо зіштовхуються різні значення багатозначних слів: *Чорне майбутнє чорного золота*.

До емоційно-експресивних засобів відноситься і жаргонна лексика, яка функціонує останнім часом переважно в мовленні молоді, рідше такими одиницями послуговуються освічені верстви населення. Особливо активно використовуються в газетних заголовках слова із загального жаргону, які „засвідчують національну специфіку мововираження” [6, 56]: *Донбас „на шару” не катає* (задарма); *Час „стукачів”* (стукач – донощик, виказувач); *На кубло паханів налетіли „Беркути” і „Соколи”* (пахан – ватажок злочинного угруповування); *Крутые разборки по-донецки* (круті – рішучі, різкі і навіть жорстокі дії; разборки – з’ясування стосунків у різний спосіб); *Замочили воров в законе* (замочити – вбити).

Зауважимо, що більшість жаргонних слів фіксується тлумачними словниками української [1] і російської [4] мов з позначкою „жарг.”, а це означає, що вони перебувають на шляху до загальнонародної розмовної мови, сприяють її поповненню та збагаченню.

Спостереження довели, що підсилювати образність газетного мовлення може поєднання в одному заголовку різностильових шарів лексики. Наприклад: *Причальна **епопея** стартувала. Чи надовго? Всесвітній **яєчний переполох** (про банківську кризу); **Бої каналного значення** (про екологічну катастрофу в Керченській протоці); **Грядет передел землі? Кабельное отлучение от России** (позбавлення спілкування, зв'язку); **Хранитель** *язика* (той, хто оберігає що-небудь від чого-небудь); **Зачатие** „газової ОПЕК” (заява учасників форуму про бажання створити газовий картель, схожий на ОПЕК).*

Входячи складовою частиною в заголовок, розмовно-просторічні і жаргонні слова протиставляються нейтральним та книжновисоким, що знову ж таки призводить до підсилення його оцінності, експресивності, оживляє заголовки, підкреслює сучасний демократичний характер мови газети.

Зазначимо, що не завжди значення різностильових елементів є зрозумілим читачеві, тоді його пояснює підзаголовок або зміст тексту публікації. Наприклад: ***Фінансова „пральня”** замовлень не приймає (підзаголовок: Житомирський УБОЗ викрив конвертаційний центр, до якого причетний ряд держустанов та комерційних банків); Книга **пухнет** от рекордов (із змісту статті: 9 листопада відзначався черговий День рекордів Гіннеса); **Самоубийство** *язиком* (підзаголовок: Недавно разом канули в лету два солідних ілюстрованих журнали. Зовсім молоденький „Новинар” і досить похилий „KINO-КОЛО”); В октябрі **спрос** на „**белые воротнички**” **рухнул** (підзаголовок: Кількість вакансій різко знизилась. Потік резюме до кадрового агентства росте).*

Автори публікацій прагнуть зацікавити читача у прочитанні інформації. З цією метою залучаються іронічні за змістом словесні номінації, які протиставляються газетному тексту. Наприклад: *Суркіс **попав на гроші** (йдеться про випуск грошових купюр з портретом Суркіса); Буланова **гонит** (повідомляється, що співачка любить швидку їзду); **Под мухой** (даються поради, як лікувати очі, якщо з'явилися перед очима крапки-мушки); „**Хреновий синяк**” (про швидке виведення синців за допомогою хрину).*

Мова газети швидше, ніж мова художніх текстів, відтворює розширення синтаксичних зв'язків слів, виникнення й активізацію ненормованих словосполучень. Це факт свідомого, цілеспрямованого порушення норм лексичної сполучуваності слів, який формується на семантичній основі: один із компонентів набуває переносного оцінного значення (найчастіше метафоричного), концентрує в собі значення певної події, привертаючи тим самим до себе посилену увагу. Наприклад: ***Женевські процедури** (Міжнародна спільнота не припиняє спроб урегулювати конфлікт на Півден-*

ному Кавказі); *Металеві сльози* (про становище в українській металургії); *Крим. Громадянська діагностика; „Ощадний штурм”* (про формування реєстру вкладників радянського Ощадбанку); *Під тендерні марші – до нового Алчевська?*; *Жизнеспособность политсубъектов; Перспективы коммунальной музы; Скульптурный слух; Избитый марш* (учасники „Марша несогласных” у Нижньому Новгороді були побиті і затримані омонівцями); *Смешная слава* (про славу Максима Галкіна).

У деяких заголовках спостерігаємо заміну нейтральної позитивної оцінки стилістично забарвленою, іронічною: *Фата-моргана добробуту* (марєво добробуту); *Льготники-тяжеловесы* (про пільги экс-президента і экс-прем’єр-міністра). Ефект гостроти досягається нестандартизованим використанням слів у словосполученнях.

У результаті ненормованої сполучуваності слів можуть утворюватися не тільки метафоричні, а й оксюморонні сполучення, які складаються з несумісних співставлень слів: *Беззбройний збройовий рейс; Недоступне „доступне” житло; Злочин і зразково-показове покарання; Заклятые друзья; Сливки „нищего” общества; Герои мирных сражений; Трудный путь „легкого” метро!*

Бажання зацікавити читача оригінальним словом чи зворотом, а також послаблення цензури, демократизація в суспільстві призвели до того, що об’єктом гумору та іронії (і навіть деколи сатири) у мові публіцистики стають політичні партії країни, її лідери. У пресі з’явилися не зовсім коректні слова-характеристики відомих політиків: *Гарант, Леді Ю, Містер Ю, Лакмусовий Луценко, Главный, Профессор, Главный милиционер*. Ця тенденція простежується і в заголовках: *Помста Леді Ю; Праздник Главного; Спикер на выданье (про Яценюка); Путин послал ЮВТ на другой уровень (підзаголовок: Газуем с чистого листа); Леди Ю воюет с мистером Ю*. А ось як представлено колективний портрет провідних українських політиків на сторінках газети „АиФ”: *Заголовок: Три «богатыря» Украины (підзаголовки: Конкретный премьер; Увлеченный президент; Девушка с косой)*. Зауважимо, що такий не зовсім позитивний образ сучасної української влади контрастує з офіційним високим стилем політичного мовлення радянського часу.

Виразність мови газети може досягатися використанням різного типу фразеологічних одиниць, для яких ця риса є специфічною. Фразеологізми, крилаті вислови, прислів’я, приказки настільки стійкі, означені за формою і змістом, що інколи достатньо декількох слів із них, щоб у пам’яті повністю відновився фразеологічний контекст: *У попа була задача, він її рішив... Не якістю, так кількістю; Первым делом самолеты, а народ куда-нибудь потом; Лапша на уши от БЮТ*.

Фразеологічні одиниці, зафіксовані нами в газетних заголовках, можуть уживатись у двох варіантах: а) семантично і структурно незміненому; б) трансформованому. Наведемо приклади конструкцій першого варіанту: 1. *Повінь як детектор брехні; 2. С больной головы на здоровую; 3. Депу-*

таты нам не по карману; 4. *Донецкое метро: со щитом или на щите?* 5. *Цыплят по осени считают*. Нейтральність стилістичного забарвлення наведених фразеологізмів нівелюється використанням у їх складі книжних (запозичених) елементів: **метро, детектор**; розмовно-просторічних слів: **не по карману; брехня**; приказок і прислів'їв (2, 5); крилатих висловів (4); антонімічних пар слів (2, 4).

Частіше в газетному контексті ми зустрічаємося з динамічним явищем трансформації. Це може бути:

а) заміна якого-небудь компонента (у більшості випадків із формою слова семантика звороту суттєво не змінюється). Наприклад: *Промінвест і акціонери: **конфлікт** без правил?* (замість „гра без правил”); *Якщо опонент **не здається*** (замість „ворог”); *Ведмежі **претензії*** (замість „послуги” – невмілі послуги, які спричинюють лише неприємності; тут: пусті, невмотивовані претензії); *Найшла коса **на вулик*** (замість „на камінь” – зіштовхнулися в непримиренному протиріччі різні погляди, інтереси, характери. Перетворення конструкції активізувало емоційно-експресивну оцінку конфлікту між державними діячами: президентом і прем'єр-міністром; ***Судами** горю не допоможеш* (замість „сльозами”); ***Бюджет** и ныне там* (замість „воз и ныне там”); ***Бензинов узел*** (замість „Гордиев узел” – заплутана справа, яку важко вирішити); ***Статус** есть – ума не надо* (замість „сила”); ***Майкаїнова печать*** (замість „каїнова”; каїнова – від імені Каїн, яке стало загальним іменем на позначення тяжкого злочину; Майкаїнова – від назви селища Майкаїн, у якому трапився злочин. Близьке звучання слів (паронімія) дозволило авторові публікації актуалізувати значення фразеологізму „каїнова печать” („каїнова печать”) – тавро зради, злочину);

б) заміна якого-небудь компонента зі зміною семантики звороту: ***Іноземці липнуть** як мухи* (замість „мруть”, використовується та ж сама граматична структура фразеологічної одиниці, заміна дієслова „мруть” дієсловом „липнуть” веде до зміни лексичного значення виразу: липнуть – пристають); *Нет **БЮТа** без добра* (замість „худа”. Трансформація приказки викликала зміну семантики з негативної на позитивну: діяльність партії БЮТ приносить позитивні результати);

в) задля конкретизації зв'язність компонентів фразеологічних одиниць порушується вставкою допоміжних слів. Наприклад: ***Як сісти в калюжу з флотом...*** (замість „сісти в калюжу” – опинитися в безглуздій ситуації. Трансформація структури фразеологізму підкреслює саме безглуздість випадку; маємо не констатацію факту, а зворотню пораду-інструкцію, як потерпіти невдачу); ***Свистати гонорари нагору!*** (пор.: свистати всіх нагору – команда-виклик екіпажу судна на палубу для загальної роботи чи бою). Отже, спостерігаємо повністю трансформовану семантику звороту. ***Душа на полпути к н'яткам*** (замість „душа ушла в пятки” – про сильний, несподіваний переляк). Лексичне значення принципово не змінилося, йдеться про переляк, який може охопити людину під час перегляду фільмів-жахів. ***Бесценная игла в необъятном стогу сена*** (пор.: как будто иголка в стогу

сена – про кого-небудь, про що-небудь, кого (чи що) неможливо знайти). Із змісту підзаголовка зрозуміло, що йдеться про пошуки вченими братів за розумом на інших планетах. Означення-прикметник *необъятном* підсилює марність спроб у пошуках.

г) контамінація двох фразеологічних зворотів із заміною слів: *Стальная петля кризиса*. Заголовок утворено від двох трансформованих одиниць: 1) петля затягується (зашморг) – створюється надзвичайно тяжке, безвихідне становище; 2) мертва петля – петля з вузлом, який міцно затягується. *Слабое звено заколдованного круга* (про імпорт енергоносіїв): 1) слабка ланка (назва телевізійної гри, яка виявляє сильних гравців „завдяки” слабким; 2) зачароване коло (безвихідне становище; такий збіг обставин, із якого нелегко знайти вихід).

г) одним із прийомів трансформації фразеологізмів є еліпсис. Наприклад: *Із порожнього в порожнє* (із підзаголовка: про антикризові зміни до бюджету). Фіксуємо еліпсис дієслова переливати (персипати) – займатися марною справою; марно витратити час. *Деньги на ветер* (витратити, розходити бездумно – про гроші, становище, нерухомість). Пропущено дієслово *бросать*, вставлено допоміжний компонент *деньги*.

д) заміна одного із компонентів спільнокореневим словом: *Подрезанные крылья ХАЗа* (подрезанные – від *подрезать* – позбавити можливості розгорнути діяльність. Семантика звороту в цілому не змінюється).

Отже, на мову публіцистики активно впливає різне за частотністю і стилістичним забарвленням розмовне мовлення. Це явище є сферою реалізації і розширення широких зображально-виражальних, оцінних можливостей, закладених у мовній системі близькоспоріднених мов.

Однак, розмовно-просторічні слова і звороти, жаргонізми, фразеологічні одиниці в газетному тексті не повинні виходити за рамки стандарту і сприяти вульгаризації публічної мови. Якщо ж і трапляються відхилення від норми, то вони мають бути вмотивованими стилістичним завданням та авторським задумом.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [упорядн.: та гол. ред.: В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1426 с.
2. Курилова А. Д. Толковый словарь разговорного русского языка / А. Д. Курилова. – М. : Астрель ; АСТ, 2007. – 639 с.
3. Николина Н. А. Филологический анализ текста / А. Н. Николина. – М. : Академия, 2003. – 256 с.
4. Словарь русского языка : В 4-х томах. – М. : Русский язык, 1981–1984. – 2980 с.
5. Солганик Г. Я. Язык современных СМИ / Г. Я. Солганик // Журналистика и культура русской речи. – 2004. – №1. – С. 3–6.
6. Ставицька Л. Короткий тлумачний словник жаргонної лексики (на матеріалі сучасної української літератури) / Л. Ставицька // Слово і час. – 2000. – №4. – С. 54–58.